

Ekonomia

Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego

Michał Jerzy Sobczak

**Wykluczenie społeczne
i inkluzja społeczna
z wykorzystaniem podmiotów
ekonomii społecznej w Polsce
na przykładzie województwa
łódzkiego**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego

Michał Jerzy Sobczak

Michał Jerzy Sobczak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Pracy i Polityki Społecznej, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

RECENZENT

Andrzej Rączaszek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR

Magdalena Kącicka

SKŁAD I ŁAMANIE

Dorota Jary

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Michał Jerzy Sobczak, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07804.16.0.M

Ark. druk. 11,0

ISBN 978-83-8088-584-4

e-ISBN 978-83-8088-585-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Ani i Jeremiemu za wsparcie i wyrozumiałość.
Dziękuję, Kocham Was.

Spis treści

WSTĘP	9
RODZDZIAŁ 1	
Wykluczenie społeczne jako kwestia społeczna w Polsce i Unii Europejskiej	13
1.1. Pojęcie, przyczyny i skutki wykluczenia społecznego	13
1.2. Pomiar wykluczenia społecznego	26
1.3. Zagrożenie wykluczeniem społecznym w krajach Unii Europejskiej i w Polsce według województw w latach 2010–2013	33
RODZDZIAŁ 2	
Reintegracja zawodowa jako narzędzie inkluzji społecznej	55
2.1. Pojęcie i przebieg procesu inkluzji społecznej	55
2.2. Praca i jej rola w życiu człowieka. Możliwości reintegracji społeczno-zawodowej w spółdzielniach socjalnych	59
2.3. Aktywna polityka rynku pracy (APRP) i jej instrumenty skierowane do osób wykluczonych	63
2.4. Miejsce przeciwdziałania ekskluzji społecznej w polityce Unii Europejskiej	68
2.5. Narzędzia inkluzji społecznej w polskiej polityce społecznej	71
2.6. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu w województwie łódzkim	77
2.7. Rynek pracy w województwie łódzkim na tle kraju	80
RODZDZIAŁ 3	
Ekonomia społeczna jako narzędzie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu	87
3.1. Przedsiębiorstwo społeczne jako podmiot ekonomii społecznej	87
3.2. Początki gospodarki społecznej na ziemiach polskich	98
3.3. Ekonomia społeczna w Unii Europejskiej	101
3.4. Sektor ekonomii społecznej w Polsce	106
3.5. Stan rozwoju i wpływ gospodarczy sektora ekonomii społecznej w Polsce wg form organizacyjno-prawnych	110
3.6. Potencjał ekonomii społecznej w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej	117
3.7. Ekonomia społeczna w województwie łódzkim	124
ZAKOŃCZENIE	131
Bibliografia	135
Załączniki	141

WSTĘP

Wykluczenie społeczne (ekskluzja społeczna) na początku XXI wieku stało się jedną z podstawowych trosk społecznych w krajach europejskich. Bierze się ono z wszelkiego typu nierówności, a polega na swoistej izolacji z życia społecznego osób niepasujących od rozpowszechnionych norm. Dlatego zjawisko to dotyczy wszystkich gospodarek i jest w dużej mierze niezależne od rozwoju gospodarczego krajów. Nie dziwi zatem fakt, że przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jawi się jako jedna z najważniejszych polityk UE w sferze społecznej.

Ze względu na wielowymiarowy charakter wykluczenia społecznego trudno jest stworzyć jego jedną syntetyczną definicję. Dlatego proponuje się stosować raczej ujęcie opisowe wskazujące możliwe obszary wystąpienia tego zjawiska oraz odpowiednie jego symptomy. Za obszarami i symptomami wykluczenia społecznego kryją się skutki, które są dość trudne do uchwycenia. Niewątpliwie do bezpośrednich konsekwencji ekskluzji społecznej można zaliczyć niewypełnianie ról społecznych, ograniczone korzystanie z zasobów publicznych, czy brak dostatecznego zabezpieczenia własnej egzystencji w godny sposób, co w konsekwencji wiąże się z:

- pozbawieniem władzy i dostępu do podejmowania ważnych decyzji,
- mniejszymi prawami (dyskryminacją prawną),
- ograniczonym dostępem do różnych instytucji (ograniczenie różnych świadczeń),
- ograniczonym dostępem do edukacji, pracy zawodowej, wypoczynku itp.,
- niższą pozycją ekonomiczną,
- znacznym narażeniem na skutki społecznych nacisków i kryzysów,
- społecznym naznaczaniem i napiętnowaniem.

Proces przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu nazywamy inkluzją społeczną – włączeniem do społeczeństwa. Polega ona na umożliwieniu osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym uczestnictwa w życiu ekonomicznym, kulturalnym i społecznym, czyli życia na poziomie co najmniej przeciętnym dla danego społeczeństwa. Zwalczanie wykluczenia społecznego zostało zapisane jako jeden z celów Unii Europejskiej w Traktacie z Maastricht oraz w Traktacie Amsterdamskim. Obecnie jest to jeden z trzech priorytetów Strategii Europa 2020: rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną, co odzwierciedla się w planach krajowych i wojewódzkich.

W Polsce polityka przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu realizowana jest poprzez pomoc społeczną i zatrudnienie socjalne, na obu tych polach swoją rolę do odegrania mają podmioty ekonomii społecznej (gospodarki społecznej). Skuteczniejszą metodą inkluzji społecznej wydaje się ta oparta o zatrudnienie socjalne, ponieważ jej zamierzonym efektem jest usamodzielnienie się beneficjentów i uniezależnienie od pomocy społecznej w dalszych etapach życia.

Zatrudnienie socjalne uwzględnia ograniczone możliwości świadczenia pracy przez osoby objęte tą usługą. Mając na uwadze ekonomiczne, ale i społeczne skutki pracy, przydziela się zagrożonym wykluczeniem pracę społecznie użyteczną. Kluczowe są zatem społeczne profity pracy zawodowej, takie jak: interakcja ze współpracownikami, identyfikacja z miejscem pracy, poczucie przydatności i bezpieczeństwa, a w dalszej kolejności wynagrodzenie. Celem ostatecznym takiego zatrudnienia jest reintegracja społeczna i zawodowa beneficjentów. Jedną z form prawnych podmiotów ekonomii społecznej, których celem jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu poprzez zatrudnienie socjalne osób wykluczonych, bądź zagrożonych wykluczeniem są spółdzielnie socjalne. Podmioty ekonomii społecznej bardzo często są powoływane właśnie po to, by świadczyć specyficzną usługę społeczną – zatrudnienie socjalne.

Celem niniejszej monografii jest wszechstronne przeanalizowanie zjawiska wykluczenia społecznego oraz metod przeciwdziałania mu. Istotną częścią będzie uporządkowanie badań i wiedzy posiadanej obecnie na ten temat. Dokonana zostanie również ocena przydatności gospodarki społecznej jako jednej z metod inkluzji społecznej.

Rozdział pierwszy dotyczy kwestii wykluczenia społecznego. Opisano przyczyny i skutki tego zjawiska oraz metody jego pomiaru. Następnie przeprowadzona została analiza wielkości zagrożenia wykluczeniem społecznym w krajach europejskich, ze szczególnym uwzględnieniem skali zagrożenia ekskluzją w Polsce. Następnie podobną analizę przeprowadzono na poziomie województw i ulokowano w tym kontekście województwo łódzkie.

Rozdział drugi opisuje przebieg procesu inkluzji społecznej, czyli przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Opisane zostały narzędzia polityki europej-

skiej, krajowej i wojewódzkiej mające na celu ograniczanie ekskluzji społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem reintegracji zawodowej. Przeprowadzona została analiza celowości reintegracji zawodowej, wychodząca od roli pracy w życiu człowieka do aktywnej polityki rynku pracy, z naciskiem położonym na funkcjonowanie przejściowych rynków pracy. Rozdział kończy analiza stanu rynku pracy w województwie łódzkim, na którym działają analizowane spółdzielnie socjalne.

Rozdział trzeci dotyczy roli ekonomii społecznej w przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu. Zawarto w nim opis sektora ekonomii społecznej w Europie, Polsce i województwie łódzkim oraz ukazano miejsce spółdzielczości socjalnej w gospodarce społecznej. Przedstawiono przegląd historii ekonomii społecznej na ziemiach polskich. Przeanalizowano również potencjał podmiotów ekonomii społecznej w prowadzeniu działań z zakresu reintegracji społeczno-zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

ROZDZIAŁ 1

Wykluczenie społeczne jako kwestia społeczna w Polsce i Unii Europejskiej

1.1. Pojęcie, przyczyny i skutki wykluczenia społecznego

1.1.1. Pojęcie wykluczenia społecznego

Wykluczenie społeczne (ekskluzję społeczną) można zdefiniować nie wprost jako pojęcie przeciwstawne do społecznego uczestnictwa w podstawowych zbiorowościach, jak: naród, społeczeństwo, czy społeczność. Jest to więc dobrowolna lub częściej wymuszona warunkami zewnętrznymi izolacja. Dotyczy jednostek, jak również całych grup społecznych. Może wynikać, dla przykładu z: biedy, bezrobocia, odmiennego koloru skóry, religii, kalectwa, preferencji seksualnych i innych¹. Tym samym, jak stwierdza B. Jordan, wykluczenie społeczne zdecydowanie wychodzi poza kategorię skrajnego ubóstwa, które odnoszono do krajów trzeciego świata, czy do objętych transformacją krajów postkomunistycznych. Wykluczenie społeczne dotyczy wszystkich krajów, gdyż wynika z wszelkiego typu nierówności, które mogą być przyczynami

---

¹ M. Jarosz, *Obszary wykluczenia w Polsce*, [w:] M. Jarosz (red.), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008, s.10.

różnego typu dyskryminacji². Dla przykładu, mieszkańiec wysokorozwiniętego kraju, uzyskujący dochody na poziomie krajowej płacy minimalnej zapewne zostałby sklasyfikowany w swojej ojczyźnie jako osoba zagrożona wykluczeniem społecznym z tytułu ubóstwa, gdzie przy zachowaniu takiego samego poziomu dochodów w kraju mniej rozwiniętym należałby pewnie do klasy średniej. Wykluczenie może równie dobrze dotyczyć dziecka, które wśród rówieśników dysponuje gorszym modelem telefonu komórkowego, a więc przyczyna nierówności nie jest tu istotna, a decyduje fakt występowania izolacji społecznej ze względu na występowanie takiej nierówności. Fakt występowania nierówności jest ściśle związany z gospodarką rynkową, więc nie można ich traktować jako złych z natury, gdyż poprzez konkurencję mogą prowadzić wręcz do rozwoju. Jednak gdy prowadzą one do dyskryminacji i izolacji to stają się czynnikiem wykluczenia społecznego.

Pojęcie wykluczenia społecznego wydaje się stosunkowo nowe, gdyż dobrze przystaje do opisu współczesnych problemów społecznych. Jednakże już M. Weber³ wprowadził podobne pojęcie – zamknięcia społecznych i ekonomicznych szans. Początkowo było to pojęcie dotyczące zamkniętych struktur społecznych, które tworzyli ludzie z zewnątrz dla zachowania swoich przywilejów – getta etniczne, zamknięte zakłady psychiatryczne. Pojęcie to rozszerzył następnie F. Parkin, wyodrębniając proces izolowania się pewnych grup społecznych w obronie swych pozycji, co prowadzi do powstawania społecznych nierówności, a w dalszej kolejności wykluczenia społecznego⁴. Nie każda izolacja musi być od razu wiązana z wykluczeniem społecznym, gdyż o wykluczeniu społecznym pewnej grupy orzeka reszta społeczeństwa, a sami wykluczeni nie mając odpowiedniej perspektywy porównawczej często sami nie odczuwają tego zjawiska. Tym samym, ekskluzji społecznej nie można traktować jako subiektywnego odczucia osób nią dotkniętych. Jest ona raczej obiektywnym osądem sytuacji danej grupy społecznej dokonywanym przez otoczenie.

Pojęcie wykluczenia społecznego we współczesnym znaczeniu prawdopodobnie po raz pierwszy zostało użyte w publikacji R. Lenoira z roku 1974 zatytułowanej *Les exclus*. Przypisano do niego osoby mieszkające we Francji, które nie uczestniczyły ani w rozwoju społecznym, ani ekonomicznym⁵.

W latach osiemdziesiątych dwudziestego wieku termin wykluczenie społeczne został użyty oficjalnie we francuskiej polityce społecznej. Oznaczał on różne grupy osób żyjące na marginesie społeczeństwa i pozbawione jednocześnie dostępu do systemu zabezpieczenia społecznego. Z biegiem lat pojęciem tym objęto również osoby młode skonfliktowane z otoczeniem. Jednakże, gdy podstawowym proble-

² B. Jordan, *A theory of poverty and social exclusion*, Polity Press, Cambridge 1996, s. 1–5.

³ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, PWN, Warszawa 2002, s. 272–273.

⁴ F. Parkin, *Marxism and class theory: A bourgeois critique*, [w:] R.F. Levine (red.), *Social class and stratification. Classic statements and theoretical debates*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2006, s. 130–133.

⁵ P. Broda-Wysocki, *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, IPISS, Warszawa 2012, s. 25.

mem społecznym zaczęło być bezrobocie, pojęcie ekskluzji społecznej zaczęło coraz częściej odnosić w stosunku do osób długotrwale bezrobotnych⁶.

W Polsce termin wykluczenia społecznego pojawił się dosyć późno. Jeszcze w roku 1995 w badaniach nad żebrakami S. Marmuszewski i S. Bukowski mówili o ich wyobcowaniu, wykorzenieniu, wyłączeniu, izolacji, samotności, alienacji a nie o wykluczeniu społecznym, choć wszystkie te terminy oddawały dzisiejsze znaczenie ekskluzji społecznej⁷. Z. Bauman korzystał z terminów zbędni, niechciani, odrąceni, zmarginalizowani w stosunku do ludzi, których dziś po prostu nazywamy wykluczonymi⁸. Wydaje się, że kariera terminu wykluczenie społeczne zaczęła się w polskiej literaturze naukowej dopiero w latach 1999–2000, jednak trudno wskazać autora, który użył go jako pierwszy. Z pewnością był wynikiem tłumaczenia używanego w dokumentach Unii Europejskiej *social exclusion*. Stosunkowo późne dostrzeżenie problemu wykluczenia społecznego w Polsce było związane z tym, że problemy biedy oraz marginalizacji społecznej pojawiły się w dużej mierze wraz z rozpoczęciem transformacji społeczno-gospodarczej i prywatyzacji⁹.

Ze względu na wielowymiarowy charakter wykluczenia społecznego trudno jest stworzyć jego jedną, syntetyczną definicję. Dlatego proponuje się stosować raczej ujęcie opisowe wskazujące możliwe obszary wystąpienia tego zjawiska oraz odpowiednie jego symptomy. Propozycję takiego podejścia do problemu wykluczenia społecznego można znaleźć w Tab. 1.1, choć lista obszarów wykluczenia społecznego ciągle jest rozszerzana, wraz ze zmieniającą się rzeczywistością społeczno-gospodarczą.

Uogólniając, pojęcie wykluczenia społecznego zawiera trzy istotne wymiary:

1. „Wykluczenie z rynku pracy i utrata społecznych więzi – rodzinnych, przyjacielskich, czy z instytucjami społecznymi.

2. Utrata możliwości uczestniczenia, np. w konsumpcji z powodu braku środków pieniężnych czy konieczności życia w slumsach, braku możliwości realizacji własnych praw, korzystania z oświaty lub innych dóbr kulturalnych.

3. Pewien stan wykluczenia społecznego w sensie statystycznym – z jednej strony wykluczenie jest ciągiem postępujących zmian czy ograniczeń w możliwościach uczestniczenia w życiu gospodarczym, politycznym, kulturalnym, czy społecznym, a z drugiej nie jest to proces nieodwracalny.”¹⁰

⁶ S. Golinowska, P. Broda-Wysocki, *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, IPISS, Warszawa 2005, s. 36.

⁷ S. Marmuszewski, S. Bukowski (red.), *Żebracy w Polsce*, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1995, s. 96.

⁸ Por. Z. Bauman, *Zbędni, niechciani, odrąceni – czyli o biednych w zamożnym świecie*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2 (1998), s. 3–18.

⁹ P. Rostropowicz, *Marginalizacja społeczna w okresie transformacji. Wybrane zagadnienia*, [w:] P. Rostropowicz (red.), *Wykluczenie społeczne w dobie transformacji ustrojowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, Editio Silesia, Łubowice 2006, s. 29–30.

¹⁰ J. Nowak, *Potencjalne i realne ograniczenia procesu wykluczenia społecznego*, [w:] J. Nowak (red.), *Meandry wykluczenia społecznego*, WWSP TWP, Warszawa 2008, s. 10–11.